

JUKKA MIKKONEN

Uskonkappaleiden epäilijä

Haastattelussa Gregory Currie

”Jos fiktio lisää empatiakykyä, se ei välttämättä ole aina hyvä asia.” Brittifilosofi Gregory Currien (s. 1950) filosofiaa ja psykologiaa yhdistävän työn ytimessä ovat taiteiden ja ihmismielen mutkikkaat suhteet. Ajattelun ankaruutta arvostava Currie on viime vuosina äänekkäästi arvostellut leväperäistä, optimistista puhetta fiktion kehittävistä vaikutuksista.

Olette kirjoituksissanne puolustanut taiteen episteemistä arvoa. Mitä voimme oppia taiteesta? Onko oppiminen mielekäs motiivi lähestyä taiteoksia?

Uskoakseni on hyvä aluksi erottaa kolme tiedon muotoa: propositionaalinen tai faktatieto, tieto siitä miten asioita tehdään ja tieto siitä mitä kokemukset ovat. Niiden välillä on monimutkaisia ja kiistelyjä suhteita, mutta kuvittelen, että ne ovat kolme erillistä tietämisen muotoa eivätkä ne palaudu toisiinsa. Filosofisessa kirjallisuudessa taiteesta on sanottu saatavan näitä kaikkia. Puhun seuraavassa vain kaunokirjallisesta, fiktiivisestä taiteesta. Se hiukan yksinkertaistaa asiaa.

Oletan, että voimme joissakin tapauksissa saada fiktiosta faktuaalista propositionaalista tietoa, jos kohta yhtä lailla tietämättömyyttä ja harhakäsityksiä. Saattaa olla, että tarvitsemme todisteita kirjailijan luotettavuudesta, ennen kuin voimme väittää, että teoksesta omaksumamme, vaikkapa Napoleonin aikaa koskevat, todet uskomukset ovat aitoa tietoa. Fiktioista puhuttaessa tällainen ei kuitenkaan ole kiinnostava tiedon muoto – historiateos tarjoaisi saman tai enemmänkin.

Kun puhutaan miten-tiedosta, ilmiselvänä tarjokaana ovat sosiaaliset taidot, erityisesti empatia. Psykologit ovat väittäneet löytäneensä todisteita siitä, että fiktion lukeminen kehittää empatiaa. Olen skeptinen. Viimeaikaisista tutkimuksista alalla ei ole toistettu, ja on vaikea tietää, kuinka pitkään vaikutukset kestävät, sikäli kuin niitä on. Epäilen myös kokemuksellista tietoa. Ihmiset sanovat oppineensa Stendhalin *Parman kartusiaaniluostarista*, millaista on olla taistelussa. Kuinka testaisimme tätä väitettä? Pitäisikö nämä ihmiset laittaa todelliseen Napoleonin aikaiseen taisteluun ja selvittää, oliko kokemus todella sellainen kuin he ajattelivat sen olevan? Sellainen koe tuskin on mahdollinen. On silmiinpistävää, että kun ihmiset sanovat oppineensa sitä tai tätä fiktiosta, he eivät etsi näitä uskomuksia tukevia todisteita taikka koettele uskomusten totuutta. Tällaiset uskomukset näyttäivät enemmänkin tunteellisen sitoumuksen ilmaisuilta, kuten uskonnolliset ja poliittiset näkemykset usein ovatkin.

Kuva: Gregory Currie

Millaisia eroja on taiteiden välillä tässä suhteessa? Ovatko toiset taiteet toisia episteemisesti arvokkaampia?

Varmasti kerronnalliset taiteet – kirjallisuus, draama, elokuva – ovat parhaat ehdokkaat tiedon lähteiksi. En tiedä, miten musiikki voisi tarjota tietoa (tietysti saamme musiikkia kuuntelemalla tietoa musiikista, mutta en katso sen liittyvän tähän). Jos siirrymme absoluuttisesta musiikista oopperaan ja sellaiseen, sitten kaikki kertomuksen mahdollisuudet tulevat mukaan. Kuvataiteet ovat vaikeampi tapaus. Voimme kertoa tarinoita kuvilla, ja joku voisi oppia evankeliumien tarinat kuvista, kunhan saisi kuvien lisäksi (ehkä jo tuttua) informaatiota siitä, mitä kuvat esittävät. Erityisesti valokuvat voivat opettaa asioiden ulkomuodosta. Jälleen kerran kysymykset luotettavuudesta tietysti nousevat esiin, mutta todistanlausunto on yleisesti hyväksytty luotettavaksi tiedon lähteeksi, vaikka se onkin joskus epäluotettava. Kuvien luotettavuudelle ei pitäisi asettaa sen tiukempia vaatimuksia. Tietynlaiset kuvat näyttäisivät erityisen arvokailta tiedon lähteinä. Esimerkiksi diagrammit voivat auttaa ymmärtämään monimutkaista insinööritekniikkaa tavoilla, joihin kirjallinen kuvaus ei pysty. Lähikuva tiikeristä antaa paljon parempaa informaatiota eläimestä kuin sen näkeminen turvalliselta etäisyydeltä. Ehkä nämä eivät kuitenkaan kuulu taiteellisiin tapoihin välittää tietoa. Varsinaisen taiteen alalla näyttää asianmukaisemmalta puhua kuvista saaduista emotiivisista tai henkisistä oivalluksista. Varmasti kukaan kristinuskoa tunteva ei voi katsoa Zurbaránin *Agnus Deit*ä huomaamatta vahvaa tunneyhteyttä Kristuksen kärsimyksiin, vaikka paradoksisesti mitään siihen liittyvää ei suoranaisesti kuvata teoksessa.

'Kognitio' on taidekeskustelussa hyvin laaja-alainen termi, jota käytetään monin eri tavoin. Kuinka se tulisi ymmärtää (ja rajata sen käyttöä)? Uskotteko esimerkiksi, että kognitio voi olla tiedostamatonta?

'Kognitio' ei ehkä ole kovin hyödyllinen termi, koska on epäselvää, mitä se ei sisällä. Jos otamme tosissamme ajatuksen fiktiosta tiedon lähteenä, pysytään 'tiedossa'. Mutta sekin hiukan laajentaa alaa. Olettakaamme, että taide ei kuunaan antaisi meille tietoa, vaan tarjoaisi sen sijaan jokseenkin luotettavan toden uskomuksen, joka ei täytä tiedon standardeja. Se olisi silti episteemisesti arvokasta. Minulla ei ole vahvaa käsitystä siitä, voisiko kognitio olla tiedostamatonta – en näe, miksi se ei voisi olla.

Nykyään taidetta ja taidekasvatusta puolustetaan hyötypuheella, erityisesti empatian ja sosiaalisen kognition edistämisellä. Mitä ajattelette hyöty- ja tuotopuheesta ja siihen liittyvästä välineellisestä ajattelusta?

Tämä vie takaisin ensimmäiseen kysymykseen. Jos ihmiset väittävät hyötyvänsä taiteesta, heidän tulee myös esittää todistusaineistoa väitteelleen, ja uskon sen olevan vaikeaa. Ei käy päinsä syyttää ihmisiä moukiksi, jos he kyseenalaistavat väitteen, että fiktio tarjoaa meille tietoa; näkemys ei voi olla uskonkappale. Mutta olisi väärin olettaa, että jos fiktio ja taide yleisemmin ei tarjoa meille

”Jos ihmiset väittävät hyötyvänsä taiteesta, heidän tulee myös esittää todistusaineistoa väitteelleen.”

tietoa, se on arvotonta. Taiteen merkiteoksille altistuminen on taatusti arvokasta, vaikka se ei johtaisi tietoon missään erittelemässäni merkityksessä (tai missään muusakaan merkityksessä).

Olette esittänyt, että väitteitä taiteen hyötyvaikutuksista pitäisi arvioida tieteellisellä ankaruudella. Kuinka esimerkiksi kaunokirjallisuuden lukemisen kognitiivisia vaikutuksia voitaisiin tutkia? Voidaanko taiteiden kognitiivista merkitystä puolustaa humanistin välinein?

Uskoakseni on vaikea kehittää todella luotettavia kokeita taiteen hyötyvaikutuksista. Toistaiseksi tehdyt tutkimukset näyttäisivät minusta olevan vaarassa sekoittaa oppimisen ja pohjustuksen [*priming*]. Ihmisten kognitiivisia kykyihin voidaan tunnetusti tuottaa lyhytkestoisia muutoksia yksinkertaisesti luettamalla heille tiettyjä sanoja ja fraaseja. On koko joukko kokeita, joiden tekijät väittävät havainneensa (tyypillisesti koehenkilöiden omien raporttien perusteella) muutoksia ihmisten empaattisuudesta välittömästi tarinan lukemisen jälkeen. Mutta pitäisi varoa päätelmää, jonka mukaan tämä olisi todiste siitä, että fiktio oikeasti tekee ihmisistä empaattisia kestäväällä tavalla. On myös kysyttävä, missä määrin empaattisuus on moraalisesti toivottavaa, se kun saa meidät keskittymään yksilöiden ahdinkoon eikä parhaaseen tapaan käyttää rajalliset resurssit mahdollisimman monen ihmisen tehokkaaseen auttamiseen. Jos fiktio lisää empatiakykyä, se ei välttämättä ole aina hyvä asia.

Millaisena näette estetiikan merkityksen tutkimusalana?

Vaikka estetiikka-termillä on paikkansa, on luultavasti hyvä erottaa tässä muutamia asioita: (taiteellisen ja luonnollisen) kauneuden filosofia; kritiikin filosofia; mielen- tai aivotieteiden sekä taiteeseen ja taiteen tuotantoon liittyvän evoluutiohistorian tutkimus. Näistä jokaisella on omat metodinsa, vaikka alat voivat toki käydä yhdessä. Minun näkökulmastani ehkä kiehtovin asia estetiikassa on, että se todella tarjoaa luonnollisen kodin työlle, joka pyrkii yhdistämään humanistiset ja luonnon-tieteet.